

A crise da monarquía absoluta: o reinado de Carlos IV (1788-1808)

Mentres a orde europea era profundamente trastocada pola **Revolución Francesa**, a España de Carlos IV afrontaba serios problemas económicos, sociais e políticos que puxeron en cuestión as estruturas do Antigo Réxime. Ademais, a pervivencia destas revelaríase axiña como un atranco insuperable á hora de buscarlle unha solución.

A crise socioeconómica.

O modelo de crecemento agrario extensivo característico do século XVIII, baseado na ampliación da superficie cultivada, comezou a dar síntomas cada vez evidentes de esgotamento: a caída dos rendementos agrícolas e as cada vez máis frecuentes malas colleitas. As frecuentes **crises de subsistencias** traducíanse en escaseza, suba dos prezos dos alimentos e fames xeralizadas (1789-1790, 1793-1794, 1797-1799, 1803-1805).

A poboación, debilitada pola escaseza e a fame, sufriu as consecuencias da periódica difusión de **epidemias**. Deste xeito, a **crise agraria** converteuse en antesala da **crise demográfica**. O crecemento da poboación, ralentizado dende mediados do século XVIII, deixou paso ao estancamento e mesmo ao retroceso.

Nestas condicións, a **pervivencia dunhas estruturas agrarias herdadas do pasado** converteuse nun problema engadido. Só un incremento da produtividade da terra podería reverter a situación. O capital necesario non podía ser aportado polas axustadas economías da maioría dos campesiños. Nobres e eclesiásticos, perceptores vía rendas da meirande parte dos excedentes labregos, non tiñan especiais estímulos para realizar investimentos. A vinculación e a amortización territoriais reducían a oferta de terras, incrementaban o seu prezo e dificultaban os investimentos doutros sectores acomodados, singularmente campesiños abastados ou burgueses.

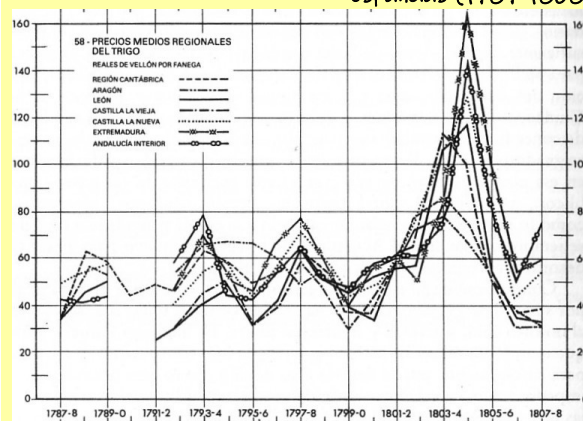
Os problemas económicos contribuíron tamén a agravar a **conflictividade social**. As clases populares urbanas e os campesiños protagonizaron frecuentes motíns contra a suba do prezo das

A familia de Carlos IV, de Francisco de Goya (1800-1801)

[Dominio público], via Wikimedia Commons.

DOC. 1: Evolución dos prezos do trigo en diversas rexións españolas (1787-1808)

DOC. 2: Dictame do Consello de Castela sobre as causas da grave epidemia sufrida por Castela en 1802-1803.

"As causas desta epidemia encóntranse contestadas con uniformidade por tódolos Intendentes que aseguran selo xeralmente a miseria e a falta de alimentos dos xornaleiros e necesitados, clase na que fai o maior estrago este mal, a escaseza de menciñas e medios para a súa curación e o pouco progreso e coidado no ramo da policía"

subsistencias e contra os impostos. A resistencia ao pago de rendas señoriais e dezmos acrecentouse entre finais do século XVIII e comezos do século XIX.

O impacto da Revolución Francesa.

O estourido da revolución en Francia (1789), que puña en cuestión as estruturas do Antigo Réxime, afectou profundamente a marcha do reinado.

No interior impúxose unha **política contrarrevolucionaria**. As reformas ilustradas comezadas baixo Carlos III paralizáronse. As recomendacións de Floridablanca levaron ao reforzamento da censura e ao peche de fronteiras para impedir a difusión da propaganda revolucionaria (*política de cordón sanitario*).

No exterior, o triunfo da revolución obrigaba a **revisar a política de alianzas da monarquía hispana**. Non había outra que optar entre manter a tradicional alianza con Francia, fundada en criterios xeoestratéxicos, ou unirse á fronte contrarrevolucionaria formada polas restantes monarquías absolutas europeas máis o Reino Unido. A execución de Luis XVI (1793) inclinou aos Borbóns españois por esta segunda opción. A **guerra da Convención** (1793-1795), coñecida como a *Guerra Gran* en Cataluña, rematou nunha desfeita: áreas de Cataluña e do País Vasco foron invadidas polas tropas francesas; a manifesta incompetencia das autoridades borbónicas impulsou a formación de Xuntas de Defensa, unha novidade organizativa que había ter longo percorrido durante o século XIX español.

A pésima marcha das hostilidades máis o xiro conservador da revolución en Francia, comezado tras o triunfo termidoriano (1794) e consolidado coa irrupción no poder de Bonaparte (1799), posibilitaron á volta á **alianza franco-española**. A **Paz de Basilea** (1795) e os **tratados de San Ildefonso** (1796) e **Fontainebleau** (1807) consagraron este xiro da política exterior borbónica, crecentemente subordinada aos intereses franceses. Os acordos con Francia conduciron ademais ao conflito con Gran Bretaña. O enfrontamento coa primeira potencia naval do

Doc. 3: Informe reservado presentado por Floridablanca a Carlos IV (setembro 1791).

"O incendio de Francia vai medrando e pode propagarse coma a peste [...] A necesidade de formar un cordón contra esta peste estreitase máis e máis cada día, e cómpre arrimar a certos puntos da Raia tódalas tropas posibles nas provincias de Guipúscoa e Biscaia, reinos de Navarra e Aragón e o principado de Cataluña [...] O mando principal do cordón deberá estar a cargo dos capitáns xenerais [...] O pretexto lexítimo para este cordón será, sen entrar a nomear nada do que toque á revolución francesa e á súa nova Constitución, divulgar dende logo os avisos e temores de que os malféitores franceses e os que se lles unisen dos nosos meditan pasar a Raia e vir roubar, saquear e maltratar ás xentes dos nosos pobos. [...]"

A batalla de Trafalgar (1805), segundo un gravado de 1852

Fondo Antigo de la Biblioteca de la Universidad de Sevilla [CC-BY-SA-2.0], Flickr

DOC. 4: Evolución dos balanzos da Facenda española na 2ª metade do s. XVIII.
(en millóns de reais)

1745	1759	1793	1794	1795	1796	1797
-272	+300	-105	-388	-572	-237	-820

Retrato de Manuel de Godoy (1801),
de Francisco de Goya

[Dominio público], Wikimedia Commons.

mundo saldouse con derrotas irreparables (Trafalgar, 1805) e crecentes dificultades para o comercio coas Indias. Dende 1805, as colonias americanas puideron prescindir case totalmente da metrópole nos seus intercambios exteriores.

As guerras continuas provocaron, ademais de numerosas baixas, un **incremento exponencial dos gastos da Coroa mentres os ingresos diminuían** (crise agraria, crise do comercio colonial). En tales circunstancias, houbo que recorrer a diversos remedios, que habían resultar completamente insuficientes:

- ◆ O **aumento da presión fiscal** sobre unha poboación depauperada, mentres a nobreza e o clero mantiñan as súas tradicionais exencións.
- ◆ Un **endebedamento crecente** mediante a emisión de *vales reais* e á contratación de empréstitos cada vez máis onerosos no estranxeiro.
- ◆ A venda en favor da Facenda de parte dos bens da Igrexa na denominada **desamortización de Godoy** (1798).

Os problemas non atoparon solución: os ingresos eran insuficientes e a débeda cada vez máis gravosa. A única solución era obrigá-los a contribuír aos privilexiados e xeralizar a venda dos bens amortizados, pero isto cuestionaba os fundamentos mesmos da sociedade do Antigo Réxime.

A crise política

As crecentes dificultades económicas, sociais, militares e fiscais e a incapacidade para resolvelas suscitaron **críticas xeralizadas contra Godoy, valido de Carlos IV, e contra o mesmo rei**. Estas naceron dende diferentes ámbitos:

- ◆ Algúns **círculos ilustrados**, desencantados coa paralización das reformas, achegáronse a posicións contrarias á monarquía absoluta. Malia o reforzado control inquisitorial, dende Francia chegaban clandestinamente escritos prorrevolucionarios que se difundían por todo o país. Producíronse tamén algúns movementos de oposición ao absolutismo, como as fracasadas conspiracións de Picornell e Malaspina (1795), que preocuparon ás autoridades.

DOC. 5: Manifesto do Abade Marchena á Nación española (1792).

Esta revolución sublime que proclamou solemnemente os dereitos eternos da Humanidade, derrubou do seu trono de ouro a superstición e a tiranía para colocar sobre el á igualdade e á razón, non limitará as súas benéficas influencias ao estreito recinto da nación francesa[...]

Se a relixión de Xesús é o sistema da paz e da caridade universais, quen son os verdadeiros cristiáns? Nós, que socorremos a tódolos homes, que os miramos como nosos irmáns, ou vós que perseguídes, que prendedes, que matades a tódolos que non adoptan as vosas ideas? [...] E as cavernas espantosas da Inquisición ábrese para sumir ao malfadado eu incorreu na indignación dos frades e dos hipócritas [...] Non é xa a hora de que a Nación sacuda o intolerable xugo da opresión do pensamento? Non é tempo de que o goberno suprima un tribunal de tebras que deshonra ata o despotismo? [...]

Igualdade, humanidade, fraternidade, tolerancia. Españóis, este é en catro palabras o sistema dos filósofos que algúns perversos vos fan mirar como uns monstros [...]

O lume eléctrico da liberdade difundido dende un extremo a outro da Europa, inflama en santa indignación contra os opresores a tódalas vítimas da tiranía.

[...] Os franceses fixeron a súa Constitución co fin de ser felices e non co de facer infelices aos demais homes. [...] O que queren é destruír aos tiranos

Gravado que representa a captura de Godoy a raíz do motín de Aranjuez (marzo de 1808)

[Dominio público], dende Wikimedia Commons

- ◆ Importantes **sectores da nobreza e o clero** rexeitaban a política de Godoy de reforzamento da autoridade real e as súas medidas fiscais que, aínda que ben moderadas na súa formulación, puñan en cuestión os seus privilexios, como acontecera coa desamortización do patrimonio eclesiástico.
- ◆ Na corte, os **aristócratas contrarios a Godoy** foron constituíndo arredor de don Fernando, o príncipe de Asturias, un poderoso núcleo opositor que intrigou contra o ministro e o propio monarca. A fracasada *conspiración de El Escorial* (1807) poría de relevo a importancia deste círculo.

En outubro de 1807 asinárase entre a Monarquía española e o Imperio francés o **Tratado de Fontainebleau**. Nel acordouse a invasión conxunta de Portugal, fiel aliado de Gran Bretaña, e autorizouse o paso de tropas francesas por territorio español para intervir en tal acción. A comezos de de 1808, os efectivos galos sumaban xa os 65.000 soldados, ocupaban diversas cidades e controlaban as comunicacións con Francia, Portugal e Madrid. Esta presenza, cada vez máis ameazante, rematou por alarmar a Godoy. En marzo de 1808, a familia real retirouse a Aranjuez para, en caso de necesidade, tomar camiño cara o sur e embarcar rumbo América seguindo o exemplo do monarca portugués.

Naquel momento, unha multitude impulsada polos aristócratas fernandinos amotínouse ante o palacio real e asaltou a residencia de Godoy. Tras o **motín de Aranjuez**, o valido foi arrestado e un amedrentado Carlos IV abdicou no seu fillo, convertido en Fernando VII. Ambos os dous habían recorrer a Napoleón, convertido así en árbitro e señor da situación política española. O emperador francés convocounos en Baiona e alí forzou as sucesivas renuncias ao trono de Fernando e Carlos no seu favor. Por medio dun decreto imperial, a coroa española foi entregada a Xosé Bonaparte, irmán de Napoleón. O vergoñento episodio das **abdicacións de Baiona** puña en evidencia a crítica situación da dinastía borbónica, a monarquía absoluta e as estruturas do Antigo Réxime.

DOC. 6: Decreto de abdicación de Carlos IV a raíz do motín de Aranjuez (19-III-1808).

"Como os achaques de que adoezo non me permiten soportar por máis tempo o gran peso do goberno dos meus reinos, e me cumpria para reparar a miña saúde gozar dun clima máis morno e da tranquilidade da vida privada, determinei, logo da máis seria deliberación, abdicar a miña coroa no meu herdeiro e moi querido fillo o Príncipe de Asturias. Polo tanto, é a miña vontade que sexa recoñecido e obedecido coma Rei e señor natural de tódolos meus reinos e dominios."

DOC. 7: Carta de Carlos IV a Napoleón (23-III-1808)

*"Señor meu irmán:
V.M. saberá sen dúbida con mágoa os sucesos de Aranjuez e as súas resultas e non verá con indiferenza a un rei que, forzado a renunciar á coroa, acode a pórse nos brazos dun gran monarca, aliado seu, subordinándose totalmente ao dispor do único que lle pode dar a súa felicidade, a de toda a súa familia e á dos seus fieis vasallos.
Eu non renunciei en prol do meu fillo senón pola forza do estrondo das armas e os clamores dunha garda sublevada, que me facía coñecer bastante a necesidade de escoller entre a vida ou a morte, pois esta última seguiríase da da raíña.
Eu fun forzado a renunciar [...]
Dirixo a V.M.I. unha protesta contra los sucesos de Aranjuez e contra a miña abdicación. Entrégome e enteiramente confío no corazón de V.M. [...]
1º. Protesto e declaro que o meu decreto de 19 de marzo, no que abdiquei da coroa en prol do meu fillo, é un acto ao que me vin obrigado para evitar maiores infortunios e a efusión do sangue dos meus amados vasallos; e, por conseguinte, debe ser considerado nulo.
De V.M.I. e R. O seu máis afecto irmán e amigo. Carlos."*

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2ª Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- CANAL, J.[dir.]: *Historia contemporánea de España*, vol. 1: **1808-1898**, Madrid, Taurus-Fund. Mapfre, 2017.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FONTANA, J.: *La época del liberalismo*, FONTANA, J.; VILLARES, R. (dir.), *Historia de España*, vol. 6, Barcelona, Ed. Crítica-Marcial Pons, 2007.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.

- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- LLOPIS, E.: "El derrumbe del Antiguo Régimen", [El País, 22-I-2012](#).
- RUÍZ TORRES, P.: *Reformismo e Ilustración*, en FONTANA, J.; VILLARES, R. (dir.), *Historia de España*, vol. 5, Barcelona, Ed. Crítica-Marcial Pons, 2014.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.